

MUZEUM
HISTORYCZNO-ARCHEOLOGICZNE
W OSTROWCU ŚWIĘTOKRZYSKIM

dr Andrzej Przychodni

Próba określenia znaczenia zabytków
archeologicznych dla obecnego statusu
Łyśca - Łysej Góry - Świętego Krzyża

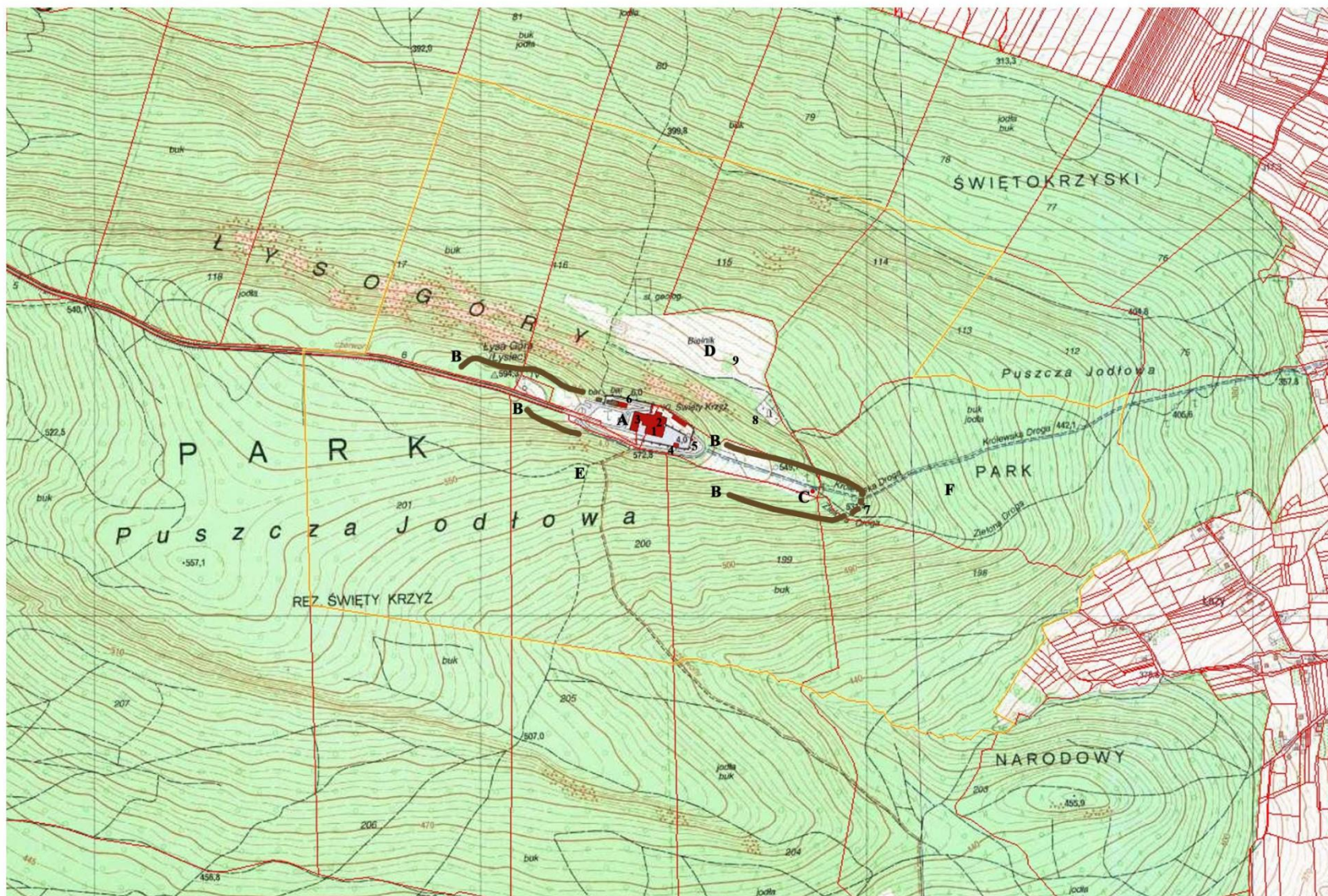
Symbol regionu – **Święty Krzyż**
Widok z drogi nr 751 – Fot. autora z lipca roku 2000.

Krajobraz kulturowy można rozumieć jako antropogenicznie ukształtowany fragment przestrzeni geograficznej, powstały w wyniku zespolenia oddziaływań środowiskowych i kulturowych, tworzących specyficzną strukturę, objawiającą się regionalną odrębnością, postrzeganą jako swoistą fizjonomię.

Widok na Łysiec w kwietniu 2006 roku.

A - klasztor pobenedyktynski

- 1 - kościół
- 2 - średniowieczne claustrum
- 3 - skrzydło zachodnie i zabudowa wokół dziedzińca otwartego
- 4 - dzwonnica
- 5 - brama wschodnia (główna)
- 6 - hospitium

B - wał kamienny

C - łąka wschodniego wypłaszczenia Łysca

7 - relikt kopca ku czci księcia Adama Czarotoryskiego

D - polana Bielnik (Jałowa Łąka)

8 - cmentarz jeńców radzieckich

9 - tzw. kurhan tatarski

E - miejsce zwane Apteką

F - wschodnie zbocze Łysca z systemem średniowiecznych dróg
(Droga Królewska, Droga Zielona)

— granica wpisu na listę Pomników Historii / Rezerwatu
Archeologicznego „Łysa Góra”

ŁYSA GÓRA, gm. Nowa Słupia, pow. kielecki

Obiekty zabytkowe i miejsca historyczne w granicach wpisu na listę Pomników Historii Zespołu pobenedyktynskiego klasztoru Świętego Krzyża oraz wału kamiennego na Łysej Górze z otoczeniem, na mapie topograficznej, skala 1:10 000.

info. 2/ **WOJCIECH RUFFIN O WAŁACH
NA ŁYSEJ GÓRZE (1603)**

Toż właśnie na tej górze Lysey w klasztorze wiele ich [pielgrzymów] zwykło czynić, że odprawivszy nabożeństwo swoje, pospolicie pytają się z pilnością, o starożytności klasztoru tego, o przyniesieniu do niego Krzyża S., co za przyczyna rozwalenia owych murów, także wałów z niepodobną ludzką pracą szeroko i dosyć wysoko w około Klasztoru vsypanych [...] Na tej górze zawsze ono pogaństwo w nawiętszych niebezpieczeństwach od nieprzyjaciół pogranicznych napewnię swą obronę miało, y dla tego ią też trzema wałami kamiennymi dosyć szeroko y wysoko, prawie z podziwieniem ludzkim, tylko dwoie mieysca na kształt dwu bram zostawiwszy osypali [...] położeniem swym, zwłaszcza kiedy ieszcze szersze y gęstsze puszcze były, y osypaniem wałów mocnych [Łysa Góra była obronna].

(Wojciech Ruffin, *Historia o drzewie Krzyża świętego na gorę Łysą przyniesionym*, Kraków 1611)

„Północno wschodni odcinek kamiennego wału biegnie na granicy łąki i lasu. Jego długość jest imponująca i rodzi refleksję, jak wielki musiał być wysiłek organizacyjny przy budowie tak potężnej konstrukcji w tak trudnych warunkach terenowych.”

Czesław Hadamik, *Ksiązę innych gór*, Kielce 2015, s. 12 i 15.

**info. 4/ TADEUSZ CZACKI O SZCZYCIE ŁYŚCA
(1792)**

Góra ta po większej części ze skały złożona, w daleko większym wydziale przysypana jest kamieniami, których potrzaskanie, nieregularna forma, stosy nierówne, dowodzą gwałtownie niegdyś wzruszonej tej góry powierzchnie. Dostyc rozsądny jeden Benedyktyn powiadał mi, że kawałki lawey w lesie znajdował; stary przeor to samo potwierdzał: zdaje się więc że wulkany były w tem miejscu [...] Powiadano mi dawniej w Warszawie, że widać zwaliska pogańskiego kościoła; lecz na miejscu będąc ani śladu nie widziałem, ani najmniejszej wiadomości zasięgnąć w tej mierze nie mogłem. Lecz to pewne, że umyślnie zrobione, w znacznej od siebie odległości będące kamienne wały, służyły za obronę temu miejscu, czy to zaś pogańska ręka sypała? Mniemania w tej mierze byłyby próżne. (Tadeusz Czacki, *List do Mikołaja Wolskiego, Pisma zbiorowe*, Gródno 1846, za: M. Derwich, *Materiały do słownika historyczno-geograficznego dóbr i dochodów dziesięcinnych benedyktyńskiego opactwa św. Krzyża na Łysej Górze do 1819 r.*, Wrocław 2000)

**info. 5/ KS. JÓZEF GACKI O ZAMKU
I OBWAROWANIACH KLASZTORU (1873)**

Czyli zaś owe pasy skały pokruszonej, albo nasypy kamieniste uważać należy za Łysogórską twierdzę; czy też prócz tego na szczycie stał kiedyś zamek drewniany, jakie pospolicie u nas w odległych wiekach budowano, a jakie łatwo uprzątano płomieniem – wiedzieć trudno; gdyż Bogułał powiada tylko, że na miejscu zamku Łysogórskiego, in loco castris calvimontis, założone zostało benedyktyńskie opactwo. To pewno, że Benedyktyni w Tyńcu, w Sieciechowie, w Płocku, poosiedlali się w zamkach, i że klasztor Łysogórski był także jak wiele innych opactw, z obwarowaniem.

(Ks. Józef Gacki, *Benedyktyński klasztor Świętego Krzyża na Łysej Górze*, Warszawa 1873)

Czesław Hadamik, *Księżę innych gór*,
Kielce 2015, s. 16.

**Starożytne hutnictwo żelaza w Górach Świętokrzyskich.
Zasięg terytorialny zjawiska.**

W 1979 roku, w trakcie badań archeologicznych pod kierunkiem dr Eligii Gąssowskiej (uczestniczyli w nich również prof. Zenon Woźniak i dr Zbigniew Lechowicz) na wschód od klasztoru, w rejonie muru otaczającego opactwo, ujawniono istnienie reliktów wału poprzecznego, związanego – według autorów badań – z pozostałymi wałami kultowymi, odcinającego półkuliście przestrzeń u podstawy ostro tu opadającej w kierunku łąki grani skalnej. Stopa tego wału, zachowanego w części środkowej na długości 22 metrów, ułożona była z płaskich, bardzo dużych kamieni, na których spoczywało jądro zbudowane z dużych głazów „tworzących stopnie”; przestrzeń między nimi wypełniona była drobniejszym rumoszem. Na terenie zamkniętym wałem znajdował się duży płaski kamień, na którym celowo został ustawiony pionowy, ostrokrawędzisty blok kamienny. Wykop w rejonie nowożytniej dzwonnicy wykazał ślady celowego uformowania podłoża skalnego; Eligia Gąssowska przypuszczała, że mogło to być miejsce zgromadzeń wewnątrz świętego kręgu.

W ten sposób, zdaniem badaczki, odkryto na Łyścu pewne elementy trójczłonowości ośrodka kultowego, charakterystycznej dla innych tego typu obiektów w Górach Świętokrzyskich (na Górze Dobrzeszowskiej oraz na górze Zamczysko w Widelkach).

Czesław Hadamik, *Księżę innych gór*,
Kielce 2015, s. 20 i 21.

Rezerwat Archeologiczny „Łysa Góra” chroniący sanktuarium pogańskie na terenie szczytu i plateau podszczytowym ograniczone ok. 2,5 kilometrowym wałem kamiennym z 300 m strefą ochrony zewnętrznej rozszerzoną do przysiółka Łazy u południowego podnóża góry i do 2/3 wysokości góry od wschodu z systemem wczesnośredniowiecznych dróg i podejść do tzw. „bramy wschodniej” wraz z otoczeniem.

- OTOCZENIE wpisane do rejestru na podstawie decyzji z dnia 19.11.2015r.

Świętokrzyski Wojewódzki
Konserwator Zabytków

Plan zespołu pobenedyktynskiego na Świętym Krzyżu wykonany na podstawie materiałów archiwalnych WUOZ Kielce.

A - lokalizacje wykopów archeologicznych związanych z wcześniejszymi badaniami (wg E. Gąssowskiej) ; B - lokalizacja sondażu z roku 2003 ; 1. Kościół; 2. Klasztor, część wschodnia; 3. Klasztor, część zachodnia; 3A. Dawna furta klasztorna; 4. Dzwonnica; 5. Brama; 6. Szpital.

Andrzej Przychodni, Daniel
Czernek, Czesław Hadamik
(Kielce)

***Nadzór archeologiczny na
Świątym Krzyżu w roku 2003***

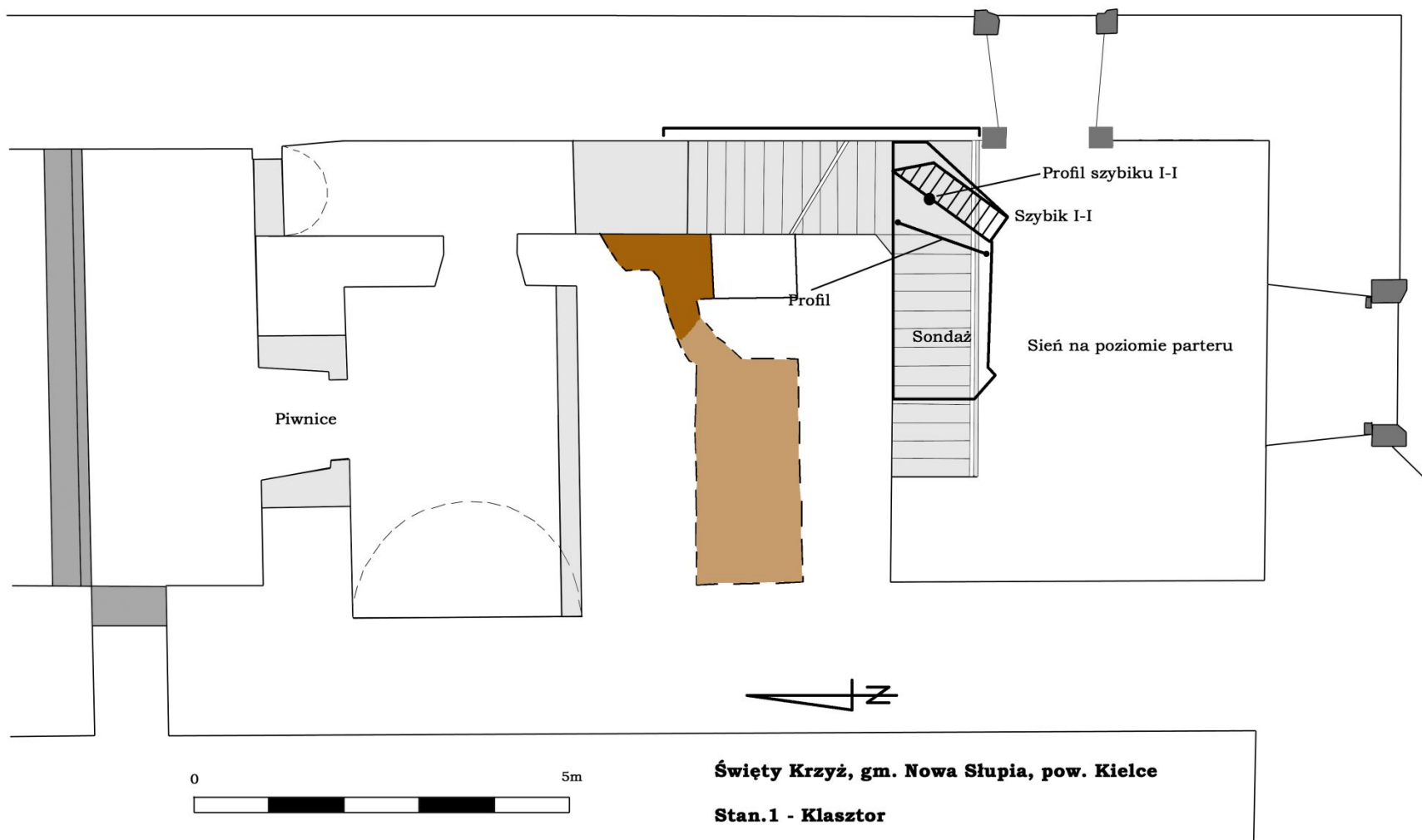
(w:) Sacrum pogańskie – sacrum
chrześcijańskie. Kontynuacja miejsc kultu
we wczesnośredniowiecznej Europie
Środkowej, red. K. Bracha, C. Hadamik,
Warszawa 2010

Na początku roku 2003 powstała inicjatywa dokonania adaptacji piwnic w części północno-zachodniej kompleksu klasztornego na Świętym Krzyżu. Adaptacja miała posłużyć obsłudze ruchu turystycznego w formie małej gastronomii i ewentualnej dodatkowej ekspozycji muzealiów lub detali architektonicznych oraz sztuczemu połączeniu północnej części skrzydła klasztornego z XVII- wieczną kruchtą (dawną furta klasztorną). Na etapie przygotowywania koncepcji zamierzenia brano także pod uwagę możliwość przeniesienia do jednego z zagospodarowanych pomieszczeń „szczątków Jeremiego Wiśniowieckiego”, tak aby możliwe było zamknięcie dla ruchu turystycznego krypty pod kaplicą Oleśnickich. Chociaż pretekst, którym umotywowano konieczność prac, ma dla niniejszego tekstu znaczenie poboczne, należy zaznaczyć, że przypuszczalnie idea „krypty dla Jeremiego Wiśniowieckiego” w rzeczywistości nie była poważnie brana pod uwagę. Ojcowie Oblaci pozyskali przedmiotowe piwnice na mocy porozumienia ze Świętokrzyskim Parkiem Narodowym zawartego w roku 2002, które dotyczyło przekazania w użytkowanie zgromadzenia pomieszczeń znajdujących się *de facto* pod budynkami będącymi już wcześniej własnością klasztoru.

Andrzej Przychodni, Daniel Czernek, Czesław Hadamik

Nadzór archeologiczny na Świętym Krzyżu w roku 2003

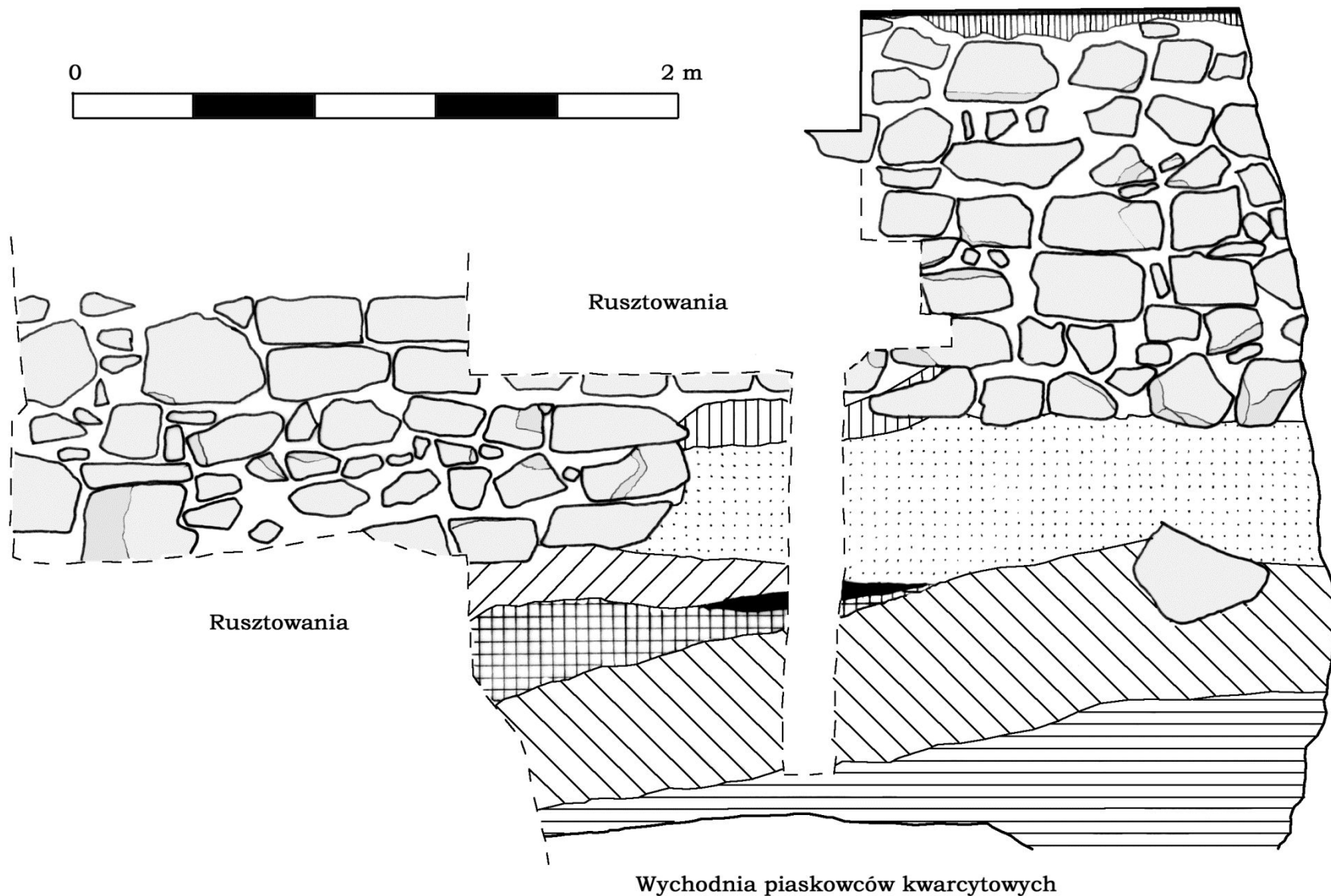
(w:) Sacrum pogańskie – sacrum chrześcijańskie. Kontynuacja miejsc kultu we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej, red. K. Bracha, C. Hadamik, Warszawa 2010

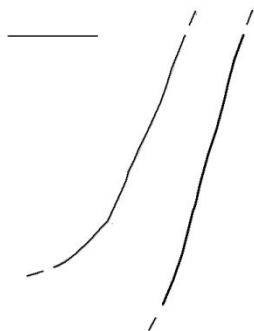
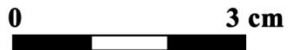
Plan dawnej furty klasztornej wraz z częścią pomieszczeń piwnicznych przeznaczonych do adaptacji w roku 2003. Lokalizacja szybiku geologicznego. Kolorem beżowym oznaczono wnętrze odkrytej w czasie prac, zagruzowanej piwnicy, która nie została wykorzystana w realizacji projektu. Kolorem brązowym oznaczono przebicie dokonane celem skomunikowania poziomów wraz z piwnicą odkrytą w czasie prac budowlanych, która została wykorzystana, jako korytarz wiodący do zaadoptowanych pomieszczeń w północnej części kompleksu klasztornej. Wg projektu J. Słonia. Rys. D. Czernek

Nawarstwienia ujawnione pod murem wirydaża, w profilu wschodnim sondażu na odcinku przebicia dokonanego przez północną ścianę kruchty klasztornej.
(Fot. D. Czernek)

Rysunkowa interpretacja nawarstwień w obrębie profilu wschodniego. Czarnym kolorem oznaczono tłustą warstwę bezpośrednio zalegającą na rumoszu skalnym. (Rys. D. Czernek)

Fragmenty naczyń glinianych
kultury przeworskiej
pozyskane z warstwy
bezpośrednio zalegającej
na rumoszu skalnym z profilu
wschodniego.

Pieczowiska dymarskie i osadnictwo kultury przeworskiej na Łyścu.

Najwyżej zarejestrowano piecowisko na wschodnim skraju polany Bielnik, natomiast samo wypłaszczenie szczytowe góry nie przyniosło żadnych odkryć, które wskazywałyby na istnienie dymarek w jego obrębie. Fakt ten skłonił doktora Szymona Orzechowskiego, archeologa od wielu lat zajmującego się hutnictwem świętokrzyskim, do postawienia pytania:

dłaczego zadawano sobie tyle trudu, aby w skrajnie trudnych warunkach topograficznych, w środowisku puszczańskim, zakładać warsztaty produkcyjne, wykorzystując najmniejsze nawet wypłaszczenia terenu, a konsekwentnie pomijano rozległą i bardzo „korzystnie” eksponowaną płaszczyznę na szczycie góry? Czyżby istniały w tym przypadku jakieś zakazy ważniejsze niż względy technologiczne i zasady zdroworozsądkowej ekonomiki wysiłku?

Czesław Hadamik, *Księżę innych gór*,
Kielce 2015, s. 45.

**info. 23/ SZYMON ORZECOWSKI O DO-
MNIEMANYM MIEJSCU KULTU
HUTNIKÓW I KOWALI**

Łysa Góra znajdowała się wówczas [to znaczy w okresie wpływów rzymskich] na skraju dużego skupiska osadniczego i produkcyjnego, związanego z działalnością największego w europejskim Barbaricum centrum hutniczego. Bardzo rozbudowany system wierzeń związanych z pracą hutników i kowali potwierdza możliwość istnienia tutaj lokalnego kultu, stanowiącego ideologiczną nadbudowę dla tej działalności. Prawdopodobnie celowe wyłączenie przyszczytowego plateau z działalności produkcyjnej może wskazywać na istnienie wydzielonej przestrzeni, przeznaczonej dla realizacji potrzeb o innym niż gospodarcze charakterze... A może pierwotnie święta przestrzeń, gdzie nie mogli przebywać profani, była zaznaczona w inny sposób, a wąż powstał później?

(S. Orzechowski, *Ośrodek kultowy na Łysej Górze w świetle badań nad osadnictwem kultury przeworskiej w Górach Świętokrzyskich* (w:) *Sacrum pogańskie – sacrum chrześcijańskie. Kontynuacja miejsc kultu we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej*, red. K. Bracha, C. Hadamik, Warszawa 2010)

U Nahanarwalów zobaczyć można gaj, miejsce starożytnego kultu, któremu przewodzi kapłan w kobiecym stroju; mówią, że bogami są tam - tłumacząc na pojęcia rzymskie - Kastor i Polluks.

Taki jest ich charakter, nazywają się Alci. Nie ma tam ani posągów, ani śladu obcego ceremoniału - czczą ich jednak jako braci i jako młodzieńców.

**Publiusz Korneliusz Tacyt,
Germania, 43**

✝ Polana Bielnik na północnym stoku Łyśca, jest jednym z najłatwiej rozpoznanych elementów topografii kulturowej szczytowej partii góry. Są hipotezy (póki co nieudokumentowane), że to właśnie na niej powstał pierwszy klasztor.

Do chwili obecnej prowadzone są prace archeologiczno-architektoniczne w obrębie zabudowań klasztoru i kościoła. Ich celem jest opracowanie etapów i chronologii rozwoju przestrzennego opactwa w średniowieczu i czasach nowożytnych.

Hadamik C., Kasztelania tarska, Warszawa 2010.

Hadamik C., Pierwszy etap badań archeologicznych w obrębie pobenedyktyńskiego klasztoru Świętego Krzyża na Łyścu w 2013 r. Wstępne wnioski i interpretacje, „Hereditas Monasteriorum”, vol. 2, 2013, s. 434-439.

Hadamik C., Drugi etap badań archeologicznych w obrębie pobenedyktyńskiego klasztoru Świętego Krzyża na Łyścu w 2013 r.: wirydarz wschodni. Wstępne wnioski i interpretacje, „Hereditas Monasteriorum”, vol. 3, 2013, s. 323-334.

Hadamik C., Rola klasztorów w rozwoju górnictwa i hutnictwa rud ołowiu i miedzi na terenie Zagłębia Staropolskiego (w:) Klasztor w gospodarce średniowiecznej i nowożytnej, red. M. Derwich, Wrocław 2013, s. 483-488.

Hadamik C., Przegląd rezultatów metodycznych prac archeologicznych na terenie dawnego opactwa łysogórskiego w latach 1957-2011 (w:) Debaty Świętokrzyskie, vol. 1/2014, red, K. Bracha, M. Marczevska, Kielce 2014, s. 199-206.

C. Hadamik, Wykopaliska archeologiczne w klasztorze na Świętym Krzyżu w latach 2013–2015 (w:) Debaty Świętokrzyskie, vol. 2/2016, red, K. Bracha, M. Marczevska, S. Cygan, Kielce 2016, s. 319-332.

W styczniu 2013 roku rozpoczęły się na terenie klasztoru ratownicze badania archeologiczne, prowadzone przez Czesława Hadamika, towarzyszące różnym inwestycjom budowlanym. Koncentrowały się one jak dotąd pod posadzką krużganków wschodniego i północnego, na wirydarzu oraz w obrębie nawy kościoła konwentualnego.

Dołżone kości archeologiczne z 2013 roku, odkryte podczas prac wykopaliskowych.

Tak zwana „studnia” w środku zamkniętego obwodem krużganków dziedzińca, jest właściwie wielką cysterną, której dno stanowi lita skała kwarcytowa. Obecnie istniejąca konstrukcja, złożona z dolnej komory oraz wspartej na kamiennych filarach górnej, okrągłej cembrowiny z ciosów, ma około 5,5 metra głębokości i została zbudowana prawdopodobnie w ciągu XVII wieku, zapewne w miejscu mniejszej cysterny średniowiecznej.

Wizytacja badań
w lutym 2013 roku.

Badania w kościele
w 2015 roku.

Badania archeologiczne w obrębie nawy kościoła świętokrzyskiego, prowadzone zimą 2015 roku, odstąpiły relikty podwalin, na których stały ściany wcześniejszej świątyni, rozebrane do gruntu po pożarach 1777 i 1779 roku.

Możemy domniemywać, że stan naszej wiedzy o Łyścu sukcesywnie by się powiększał, nawet, jeśli wszystkie badania archeologiczne prowadzone by były wyłącznie w związku z tamtejszymi inwestycjami...

6 maja 2006

14 września 2007

5 grudnia 2008

KRYPTA

OTWARTOŚĆ

Przedmieście Średnie 14.00 - 17.00
Niedziela i Święta 10.00 - 17.00

W roku 2017 przedstawiono koncepcję przebudowy istniejącego na podwórku gospodarczym budynku w gmach o dwu dodatkowych kondygnacjach oraz przewidywano powstanie w znajdującej się obok skarpie sali konferencyjnej.

Symbol regionu – **Święty Krzyż**

Widok od strony Nowej Słupi – Fot. autora z kwietnia roku 2019.

A photograph of a sunset or sunrise. The sun is a bright, glowing orb in the center-left of the frame, partially obscured by thin, horizontal clouds. The sky is filled with layers of clouds, some of which are illuminated by the sun, creating a warm, orange and yellow glow. The lower portion of the image shows a dark, silhouetted landscape, possibly a valley or a body of water, with a few small, distant lights visible on the horizon.

Dziękuję za uwagę